

Opinnäytetyö (AMK)
Sosiaalialan koulutusohjelma
Toiminnalliset menetelmät
2016

Riikka Mikkonen

MAHDOLLISUUS OLLA

-sukupuolen moninaisuuden kohtaami-
nen sosiaalipalveluissa

Riikka Mikkonen

MAHDOLLISUUS OLLA

- sukupuolen moninaisuuden kohtaaminen sosiaalipalveluissa

Tämä opinnäytetyö käsittelee sukupuolen moninaisuutta ja sen kohtaamista sosiaalipalveluissa. Teoreettiseen tietoon ja materiaaliin perehtymällä pyritään vastaamaan siihen, mitä sukupuolen moninaisuus on, mitä ja miksi sosiaalialan ammattilaisen tulee tietää sukupuolen moninaisuudesta ja miten hän voi työssään edistää yhdenvertaisuutta etenkin sukupuoleltaan moninaisia asiakkaita kohdatessaan. Tämän tutkimuksen puitteissa on tietysti voitu luoda vain suppea katsaus erilaisten sukupuoli-identiteettien laajaan kirjoon ja niihin rakenteisiin, joihin perustamme käsityksemme sukupuolesta. Olemassa olevan tiedon ja tutkimuksen kartoittamiseen on tässä opinnäytetyössä käytetty systemaattista kirjallisuuskatsausta, jonka avulla jäsennetty kokonaisuus mahdollistaa ammattieettisen pohdinnan. Sukupuoli on sekä tuotettua kulttuurista fiktiota, että toisaalta osa minuutta ja elettyä todellisuutta. Ymmärtääksemme, miten määrittelemme sekä itseämme että toisiamme, täytyy ensin perehtyä yhteiskuntamme sukupuolinormeihin ja niiden muodostumiseen. Koska käsityksemme ”normaalista” sukupuoli-identiteetistä ja sukupuolen ilmaisusta on aina aikaan ja yhteisöömme sidottu, emme voi myöskään määritellä oikeita tai vääriä tapoja elää todeksi koettua sukupuolta. Sosiaalialan ammattilaisen kompetensseihin kuuluu kyky yhteiskunnan ja palvelujärjestelmän kriittiseen analysoimiseen ja mahdollisesti syrjivien rakenteiden tunnistamiseen ja ehkäisemiseen. Osana asiakaslähtöistä työtapaa hänen pitäisi pystyä refleктоimaan oman työotteensa inklusiivisuutta myös suhteessa sukupuoleltaan moninaisiin asiakkaisiin ja heidän asemaansa sosiaalipalveluissa. Moninaisuutta olettava työtapa ja halu aidosti kuulla ja kohdata asiakas omana itsenään ei hyödytä ainoastaan sukupuolivähemmistöihin kuuluvia asiakkaita, vaan edistää yhdenvertaisuutta ja takaa kaikkien asiakkaiden oikeuden laadukkaisiin palveluihin ja vaikuttavaan sosiaalityöhön.

ASIASANAT:

Sukupuolen moninaisuus, sukupuolivähemmistöt, sosiaalipalvelut, ammattietiikka

BACHELOR'S THESIS | ABSTRACT

TURKU UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

Degree programme in social services

2016 | 31

Outi Linnossuo

Riikka Mikkonen

A CHANCE TO EXIST

- encountering gender variance in social services

This thesis explores gender variance and encountering it in the social work profession. The aim of this thesis is to answer the following questions; what is gender variance, what and why should social services professionals know about it and how they can promote inclusion in their work, especially considering non-binary clients. Needless to say, this thesis is only a narrow look on the broad variety of different gender identities and on the structures upon which we base our understanding of gender. Using systematic literature review the material has been analyzed and assembled into a basic study which enables ethical reflection as a professional. Gender is a cultural fiction as well as a part of one's self and lived reality. In order to understand how we define ourselves and others we must first explore the gender norms in our societies and how they are formed. Since our ideas about "normal" gender identities and gender expression are always tied to time and culture, we cannot define right or wrong ways to live out experienced gender. The ability to critically analyze society and the welfare system as well as recognizing and preventing discriminative structures are important competences for social work professionals. They should also be able to reflect upon the inclusivity of their own work orientation in relation to gender-variant clients and their position in the welfare system as a part of a client-oriented approach to their profession. Anticipation of diversity, the will to genuinely listen and encounter clients as their selves will not benefit gender minorities only, but will also promote equality and the right to receive high-quality and effective social services for the whole clientele.

KEYWORDS:

Gender variance, gender minorities, social services, professional ethics in social work

SISÄLTÖ

SANASTO	5
1 JOHDANTO	7
2 TUTKIMUSTEHTÄVÄT JA MENETELMÄT	9
3 SUKUPUOLI JA MONINAISUUS	11
2.1 Sukupuoli-identiteetti ja sukupuolen ilmaisu	12
2.2 Sukupuolen moninaisuus	12
2.3 Sukupuoli sosiaalisena konstruktiona	14
4 SOSIONOMI INKLUUSION EDISTÄJÄNÄ	17
3.1 Sosiaalityön määritelmä	18
3.2 Sosionomin kompetenssit ja ammatillinen osaaminen	19
3.3. Sukupuoleltaan moninaisen asiakkaan kohtaaminen	21
5 ARVIOINTI JA JOHTOPÄÄTÖKSET	25
LÄHTEET	30

KÄYTETYT KÄSITTEET

Binäärinen	kaksijakoinen, kaksinapainen
Medikalisaatio	lääketieteellistäminen, esimerkiksi poikkeavuuksista puhuttaessa. Liittyy myös patologiisointiin
HLBTIQ	usein myös hltb, riippuen mihin ryhmään halutaan viitata. Sisältää alkukirjaimet sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöistä (homot, lesbot, bit, transihmiset, intersukupuoliset, queerit)
Queer	käsite, joka voi olla identiteetti tai poliittinen näkökulma. Queer haastaa kategorisointia ja normeja yhteiskuntaan, sukupuoleen ja seksuaaliseen suuntautumiseen liittyen ja on nykyisin oma tutkimusalanansa
Sukupuolen moninaisuus tai kirjo	viittaa sukupuolen moninaisiin ilmenemismuotoihin, sisältäen sekä sukupuolivähemmistöt että sukupuolienemmistöt. Koskee ihmisen omaa kokemusta itsestään, ei seksuaalista suuntautumista.
Transihminen	yläkäsite kuvaamaan ihmisiä, joiden sukupuoli-identiteetti tai sukupuolen ilmaisu ei vastaa hänelle syntymässä määritellyn sukupuolen normeja yhteiskunnassamme. Heitä ovat esimerkiksi transsukupuoliset, transgenderit ja muunsukupuoliset
Transsukupuolinen	ihminen, jonka kokemus omasta sukupuolestaan ei vastaa hänelle syntymässä määriteltyä sukupuolta. Transsukupuolisen sukupuoli-identiteetti voi olla mies, nainen tai transsukupuolinen
Cis-sukupuolinen	ihminen, jonka kokemus omasta sukupuolestaan vastaa hänelle syntymässä määriteltyä sukupuolta
Transvestisuus	henkilö (mies tai nainen), jolla on tarve ilmaista sekä feminiinistä että maskuliinista puoltaan esimerkiksi pukeutumisen kautta
Sukupuolinormi	sukupuolinormatiivisuus tarkoittaa yhteiskuntamme ja oletustemme rakentumista kaksijakoisen sukupuolijärjestelmän varaan, sekä kahdelle sukupuolelle varatuille stereotyyppisil-

Sosiaalinen konstruktionismi

le normeille. Liittyy usein myös heteronormatiivisuuteen; ajatukseen heteroseksuaalisen suuntautumisen näkemiseen toivottuna

yhteiskuntatieteellinen tiedesuuntaus, jonka mukaan käsityksemme ja totena pitämämme rakenteet ovat muokkautuneet yhteisössämme ja kulttuurissamme. Normaalin ja poikkeavan määrittelyn rajan ei sosiaalisessa konstruktionismissa katsota olevan niinkään faktaa vaan itse yhteisössämme tuottamaa käytäntöä

1 JOHDANTO

”Moni on todennäköisesti tietämättään kohdannut työssään tai oppilaitoksesaan sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvia.” (Valtonen ja Hakola 2014, 17)

Opinnäytetyöni käsittelee sukupuolen moninaisuutta ja sen kohtaamista sosiaalipalveluissa ammattilaisen näkökulmasta. Mitä oikeastaan on sukupuoli, ja voiko siihen kuulua muutakin kuin perinteiseksi käsittämämme kaksijakoinen binaarimalli? Kuuluvatko tietämys ja valmiudet kohdata sukupuolen moninaisuutta sosionomin ammattitaitoon? Käsittelem lyhyesti mutta mahdollisimman kattavasti sukupuolen moninaisuutta ja sen ilmenemistä. Tältä pohjalta tarkastelen sosiaalityötä ja sen suhdetta sukupuolivähemmistöihin ja niihin kuuluvien asiakkaiden kanssa työskentelyä.

Moninaisuutta on kaikkialla, mutta yhteiskunnassa vallitsevat normit ja asenteet vaikuttavat sen näkyvyyteen. Sosiaalialan ammattilainen ei ehkä tule ajatelleeksi, että hänen pitäisi tietää sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöistä. Yleinen käsitys on, ettei omassa ympäristössä ole sellaista. Vaikenemisen kulttuuri ja näkymättömyys, sekä pelko siitä, ettei tule hyväksytyksi omana itsenään, aiheuttaa kuitenkin usein suurta ahdistusta ja voi esimerkiksi nostaa kynnystä palveluiden piirin hakeutumiseen. Sateenkaariperheillä, joissa toinen tai molemmat vanhemmat kuuluvat seksuaali- ja/tai sukupuolivähemmistöön, voi olla päällisin puolin asiallisessakin palvelussa tunne siitä, että esimerkiksi lapsen perheestä ei haluta puhua tai ikään kuin vaietaan asia piiloon. Tärkeää sosiaalityössä olisi myös muistaa, että pelkkä sukupuoli- ja/tai seksuaalivähemmistöön kuuluminen ei yleensä itsessään ole palvelutarpeen perusta. Sateenkaariperheen vanhemmat voivat tarvita tukea vanhemmuuteen ja parisuhteeseen aivan kuten muutkin perheet. (Jämsä 2008, 89-90.)

Tässä opinnäytetyössä tulen sitomaan yhteen tietoa sukupuolen moninaisuudesta ja sukupuolen filosofiasta sosionomin kompetensseihin. Kriittinen ja osallistava yhteiskuntaosaaminen sekä ammattietiikka nousevat vahvasti esiin poh-

dittaessa sosiaalialan ammattilaisen suhdetta sukupuolivähemmistöihin ja sosiaaliryöön lähtökohtiin laajemmastakin näkökulmasta.

2 TUTKIMUSTEHTÄVÄT JA MENETELMÄT

Teoreettisena tutkimustehtävänä tässä opinnäytetyössä oli siis selvittää, mitä sukupuoli ja sukupuolen moninaisuus on, mitä sosiaalialan ammattilaisen tulisi siitä tietää ja miten tämän tiedon tulisi näkyä käytännön työssä. Tutkimustehtävä muodostui alkuperäistä ajatustani laajemmaksi, koska katsauksen suunnitteluvaiheessa vakuutuin sukupuolentutkimuksen ja feministisen teorian tärkeydestä aiheen jäsentämisen ja lopullisen synteessin relevanttiuden kannalta. Sekä sukupuolivähemmistöihin että sosiaalialan ammattietikkaan liittyvä pohdinta tiivistyvät mielestäni varsin olennaisesti kysymykseen siitä, mitä oikeastaan ajattelempa sukupuolen olevan.

Tutkimusmenetelmänä olen käyttänyt systemaattista kirjallisuuskatsausta, jonka avulla olen koonnut, esitellyt ja jäsentänyt tutkimuskysymyksistäni tuotettua tietoa. Systemaattisella kirjallisuuskatsauksella on ollut mahdollista koota laaja-alaisesti jo tehtyä tutkimusta yhteen ja saada käsitys siitä, mitä aiheesta tiedämme. Systemaattisessa kirjallisuuskatsauksen ensimmäisessä vaiheessa tehdään suunnitelma, toisessa vaiheessa toisessa vaiheessa tiedonhaku, analyysi ja synteesi. Kolmas vaihe käsittää raportoinnin. (Johansson 2007, 3-4.)

Aineistoa olen kerännyt monipuolisista lähteistä. Aloitin muutamalla omasta kirjajuhllystäni löytyvästä sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä sekä sosiaalityötä käsittelevällä perusteoksella. Englanninkielisiä relevantteja artikkeleita löytyi mukavasti muun muassa Google Scholarista. Lisää aiheeseen liittyvää kirjallisuutta ja etenkin sosiaalisen konstruktionismin ja feministisen teorian lähteitä etsin kirjastohauilla opinnäytetyöprosessin aikana useasti. Tietoa olen käsitellyt muistiinpanoin ja jäsentämällä kokonaisuuksia oman kirjoittamisen ja analysoinnin kautta. Jotkin lähteet putosivat jäsentämis- ja analysointivaiheessa pois kokonaisuudesta aihetta rajatessani. Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöistä löytämäni tietoa rajasin myös koskemaan mahdollisimman paljon sosiaalityön näkökulmaa, ja sellaista löytyikin kiitettävästi. Raportointivaihe käsitti tämän lopullisen opinnäytetyön kirjoittamisen ja kokoamisen aiemmin tuottamieni muistiinpanojen ja tekstien perusteella tiiviiksi ja luontevasti eteneväksi kokonaisuudeksi. Aiemmin materiaalista tekemäni laajat muistiinpanot määrittivät

ratkaisevasti opinnäytetyötä, sillä luin paljon lähdeaineistoa ja niistä alustavasti kirjoittamalla jäsenin saatua tietoa sekä itselleni että opinnäytetyötä hahmotellakseni.

3 SUKUPUOLI JA MONINAISUUS

Sukupuolesta puhuttaessa puhutaan usein yksinkertaistetusti jostain automaattisesti ulkoapäin määräytyvästä, itsestämme riippumattomasta tekijästä joka määrittää olemassaoloamme. Syntymässä ulkoisten sukuelinten perusteella oletettu sukupuoli kertoo meihin kohdistuvista odotuksista jo paljon ennen kuin itse edes tiedostamme sukupuolen olemassaolon. Sukupuoli on kuitenkin paljon muutakin kuin sukuelintemme rakenne, eikä aina silläkään perusteella määriteltävissä oleva. (Valtonen ja Hakola 2014, 8.)

Sukupuolta ja sen moninaisuutta käsitellessä on ensinnäkin tärkeää pystyä erottamaan seksuaalisuus ja sukupuoli toisistaan. Seksuaalinen suuntautuminen ei riipu sukupuoli-identiteetistä tai sukupuolen ilmaisusta millään tavalla, eikä sukupuoli-identiteetti riipu seksuaalisesta suuntautumisesta. Seksuaalinen suuntautuminen tarkoittaa emotionaalista ja seksuaalista kiinnostusta johonkin, sukupuoli-identiteetti tai sukupuolikokemus taas käsitystä itsestä jonakin. (Jämsä 2008, 34.)

Kulttuurimme määritelmät seksuaalisuudesta ja sukupuolesta vaikuttavat huomattavasti yksilön määritelmään itsestään. Kaikki oman sukupuolen tai seksuaalisuuden määrittely on sidoksissa kulttuurisiin käsityksiin siitä, miten ymmärrämme nämä käsitteet. Vaikka sukupuoli käsitteenä saattaa vaikuttaa kaksija-koiselta ja historiallisesti muuttumattomalta instituutiolta, on yhteisöissämme aina ollut moninaisuutta tässäkin suhteessa. Intiaanikulttuurien berdachet (two-spirit), Etelä-Aasian hidzrat ja Omanin xaniitit ovat esimerkkejä kulttuureissaan hyväksytyistä sukupuoleltaan moninaisista ihmisistä, joiden olemassaoloa ei ainoastaan suvaita, vaan oletetaan ja pidetään luonnollisena. (Vilkkä 2010, 122-125.)

2.1. Sukupuoli-identiteetti

Biologiset ominaisuudet eivät siis yksin määritä sukupuoltamme. Nykyisin on opittu erottamaan sukupuolesta myös sosiaalinen ulottuvuus, joka on henkilön itse tuottamaa suhteessa kulttuuriinsa. Sosiaalinen sukupuoli on sitä, miten teemme itsemme sukupuolisiksi omilla ja toisten silmissä. (Vilka 2010, 19.) Sosiaaliseen sukupuoleen vaikuttavat vahvasti yhteiskunnassa vallitsevat sukupuolinormit; se, mitä milloinkin pidetään tyyppillisenä ja normaalina ja mitä itse olemme omaksuneet.

Sukupuoli-identiteetistä puhuttaessa tarkoitetaan ihmisen omaa käsitystä sukupuolestaan. Sukupuoli-identiteettiä ilmentetään sukupuolen ilmaisulla. Sukupuoli-identiteettiä voidaan ilmaista tai olla ilmaisematta esimerkiksi pukeutumisella, sosiaalisilla rooleilla, käyttäytymisellä ja puheella. Esimerkiksi transvestinen mies voi joskus kohdata syrjintää ilmaistessaan sukupuoltaan, kun taas nykyaikana housuihin pukeutuva nainen ei enää herätä kummastusta. Sukupuolta voidaan ilmaista monin tavoin, mutta sekään ei välttämättä määritä henkilön sukupuoli-identiteettiä. Transvestiitti ei koe olevansa vastakkaista sukupuolta, vaikka joskus ilmaiseekin itseään pukeutumalla perinteisesti toiselle sukupuolelle oletetulla tavalla. (Transtukipiste 2013.)

Sukupuoli-identiteettiin ja sen ilmaisuun liittyviä systeemejä, historiallista medicalisointia ja diagnostiikkaa tarkasteltaessa käy ilmi, etteivät ne yleensä ole olleet objektiivisia, vaan pikemminkin länsimaisen uskonnollisen moraalin ja sosiaalisen kontrollin ja normien värittämiä. Näiden instituutioiden rooli onkin perinteisesti ollut määräävä sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvissä asioissa. Nykyaikaisessa sekulaarissa diagnostiikassa ei kuitenkaan pitäisi enää olla sijaa arvolutautuneelle seksuaalimoraalille. (Lev 2004, 166.)

2.2. Sukupuolen moninaisuus

"It's not an external environment that 'causes' someone to be transgender; Christina felt female before her dad left. Her sister, who grew up under the same exact same conditions, is not transsexual at all. Plus, transsexuals hail

from all kinds of backgrounds: no studies have found links between upbringing and gender identity, though transsexuals from urban areas or loving families might come out younger, for instance, simply because they believe they'll be supported." (Beam 2007, 36.)

Sukupuolen moninaisuus on kattokäsite, jota Suomessa käytetään kuvaamaan koko sukupuolen kirjoa. Siihen kuuluvat sekä sukupuolivähemmistöt että cis-sukupuoliset. Sukupuolen moninaisuudella pyritään kuvaamaan kirjoa joka sukupuoleen sisältyy. Transihmisyys puolestaan kattaa alleen useita sukupuoli-identiteettejä, joita kaikkia yhdistää jollain tavalla binäärijärjestelmästä poikkeaminen. Transihminen voi identifioitua mieheksi, naiseksi, transihmiseksi, joksikin siltä väliltä, tai ei miksiäkään näistä (Burdge 2007, 244.)

Transsukupuolisuus on usein tunnistetuin ei-binäärisen sukupuoli-identiteetin käsite. Sillä tarkoitetaan yleensä henkilöä, joka ei koe syntymässä määriteltyä sukupuoltaan identiteettiään vastaavaksi. Transsukupuolisuus on lääketieteellisesti määritelty diagnoosi, jonka saatuaan on mahdollista saada sukupuolenkorjaushoitoja. On kuitenkin huomattava, että ymmärrettävästi kaikki transsukupuoliset eivät identifioitu tähän käsitteeseen etenkin korjausprosessin läpikäytyään. Transtaustaisen ihmisen sukupuoli-identiteetti voi olla yksinkertaisesti mies tai nainen, ja transstatus lähinnä yhteiskunnan asettama leima. Toisaalta osa voi kokea transsukupuolisuuden itseään kuvaavimmaksi identiteetiksi haluamatta identifioitua pysyvästi johonkin sukupuoleen. Jotkut tuntevat sukupuoliristiriitaa lapsesta asti, toiset havahtuvat siihen vasta myöhemmällä iällä. (Transtukipiste 2013.)

Transsukupuolisuutta käytetään suomen kielessä usein myös kattokäsitteenä kuvaamaan kaikkia, jotka eivät yksiselitteisesti identifioitu heille syntymässä määriteltyyn sukupuoleen. (Transtukipiste 2013.) Suomessa aiemmin vakiintunutta transseksuaali-nimitystä ei voi suositella käytettäväksi, sillä se käännökseenä englannin transsexual-termistä on harhaanjohtava sukupuoli-identiteetin ollessa aivan eri asia kuin seksuaalisuus. Englannin kielessä transsexual viittaa nimenomaan sukupuoleen, ja huomattavaa on sex- ja gender-termien ero, jota suomen kielestä taas ei löydy.

Transgender terminä on käytössä suomen kielessä sellaisenaan kuvaamaan henkilöitä, jotka kokevat olevansa mieheyden ja naiseuden välimaastossa, molempia tai ei kumpaakaan. Käsitteellisesti tämä termi on lähellä muunsukupuolisuutta. (Transtukipiste 2013.)

Muunsukupuolisuudella tarkoitetaan sukupuoli-identiteettiä, joka ei edusta kaksijakoisen järjestelmän kumpaakaan ääripäätä, ei siis naista eikä miestä. Muunsukupuolisuutta voidaan joskus kutsua myös transgenderiydeksi, ja se pitää sisällään monenlaisia identiteettejä, joita kaikkia yhdistää binäärijärjestelmästä irtautuminen. Muunsukupuolinen voi kokea olevansa molempia, ei kumpaakaan sukupuolta tai jotain siltä väliltä. Toisaalta kaikki binäärijärjestelmän ulkopuolelle itsensä identifioivat eivät välttämättä koe olevansa muunsukupuolisia (Transtukipiste 2013).

Transvestiitti on henkilö, joka kokee tarvetta ilmaista itseään molemmille sukupuolille tyypillisellä käytöksellä ja olemuksella, yleensä pukeutumalla ajoittain toiselle sukupuolelle ominaiseksi mielletyllä tavalla (Valtonen ja Hakola 2014, 13-14). Transvestisuus ei liity henkilön seksuaaliseen suuntautumiseen eikä seksuaaliseen mielihyvään, vaan on osa mielekästä itseilmaisua ja hyvinvointia.

Intersukupuolisuus on synnynnäinen tila, jossa lapsen sukupuolta ei voida yksiselitteisesti määrittellä ulkoisten sukuelinten tai kromosomien perusteella. Lapsuudessa tehtyjen kirurgisten toimenpiteiden avulla intersukupuolisia lapsia on leikattu vastaamaan jompaakumpaa sukupuolta, ja asia on usein salattu lapselta itseltäänkin. (Valtonen ja Hakola 2014, 15). Kosmeettisista syistä ilman henkilön omaa suostumusta tehdyt hoidot voidaan kokea myöhemmin ahdistaviksi ja itsemääräämisoikeutta rajoittaviksi, eikä Suomessa nykyisin sellaisia juuri-kaan lapsille tehdä. Intersukupuolisuus voi olla myös sukupuoli-identiteetti, mikäli henkilö itse kokee sen omakseen eikä halua hoitoja.

2.3. Sukupuoli sosiaalisena konstruktiona

"The perception of what counts as gender-appropriate behavior is entirely dictated by one's culture and time." (Beam 2007, 183.)

Sukupuolen erilaisia muunnelmia on aina esiintynyt kulttuureissamme, vaihtelevaa on vain sen saama näkyvyys ja yleinen hyväksyntä tai sen puute (McPhail 2004, 9). Sukupuolen tarkastelu konstruktiiivisena käsitteenä voi auttaa ymmärtämään siihen liittyviä ennako-oletuksia ja niiden rikkomista. Sosiaalisella konstruktionismilla tarkoitetaan tieteensuuntausta, jonka mukaan tietomme ja käsityksemme (esimerkiksi sukupuolten ominaisuuksista) ovat omassa kulttuurissamme ja yhteisössämme muodostuneita uskomuksia, eivätkä siis välttämättömiä. Monet yhteiskunnissamme pitkään vallinneet oletukset kahdesta sukupuolesta ja niihin liittyvistä normeista ovatkin osoittautuneet sosiaalisesti rakentuneiksi, ei biologian määrittäviksi välttämättömyyksiksi (McPhail 2004, 12).

Sukupuolikäsityksemme konstruktiiivisuus liittyy myös yhteen queer-teorian keskeisimmistä ajatuksista; sukupuolen performatiivisuuteen. Alansa uranuurtaja Judith Butler esitti teorian sukupuolen performatiivisuudesta yhteisössämme, joissa ennalta määritellyt säännöt ja tavat mahdollistavat ja tuottavat sukupuolen "suorittamista" tietyillä eleillä, tavoilla ja ulkomuodolla. Emme siis niinkään olisi syntyneet sukupuoleemme, vaan sosiaalistuneet siihen ja oppineet tekemään sitä todeksi meiltä odotetulla tavalla.

Sukupuolen kategoriat ja heteronormatiivisuus luonnollistettuina instituutioina ja sukupuolen määrittämisen välineinä ovat siis sosiokulttuurisesti säänneltyjä konstruktioita - fantasioita, jotka eivät ole niinkään "luonnollisia" vaan poliittisia. Oletettuun luonnollisuuteen vetoaminen sukupuolen kategorisoinnin kontekstissa näyttäytyy siis aina poliittisena. (Butler 2006, 216.)

Sukupuoli voidaankin nähdä projektina, jota ylläpidämme ja toistamme kulttuurisen eloonjäännin vuoksi. Se on siis eloonjäämisstrategia ja esitys pakottavassa järjestelmässä. Binäärijärjestelmän kaksi erillistä sukupuolta osaltaan "inhimillistävät" yksilöitä kulttuurissamme. Niitä, jotka eivät suorita sukupuoltaan oikein, voidaan säännönmukaisesti rangaista. Näissä ruumiillisissa tyyleissä, joilla sukupuoltamme teemme, materialisoituvat mahdollisuudet ovat siten sanktioin säänneltyjä kulttuurisia fiktioita. (Butler 2006, 234)

Kuten muutkin rituaaliset ja sosiaaliset esitykset, sukupuolen tekeminen on toistuvaa tekemistä jossa vakiinnutettuja merkityksiä ja tyylejä koetaan ja esitetään uudelleen tavoitteena ylläpitää sukupuolta binäärisessä kehyksessään. Sen ei kuitenkaan pitäisi olla niinkään pysyvä toimijuuden tila, josta seuraa erilaisia tekoja, vaan identiteetti, jota muovataan ajassa tyylien ja tekojen jatkumona. Tämä arkinen sukupuolen suorittaminen muodostuu eleistä ja tavoista, jotka voidaan nähdä illuusiona muuttumattomasta sukupuolittuneesta minuudesta. Ajatus sukupuolesta toistuvana tekemisen rituaalina kuitenkin johtaa välttämättä sukupuolen ymmärtämiseen sosiaalisesti rakentuneeksi instituutioksi, jolloin substanssina näyttäytyvä sukupuoli onkin rakennettu identiteetti ja esitys, jota sekä yleisö että toimija itse pitävät totena. Mikäli sukupuolen tunnuksenomaiset piirteet ja teot, joilla se tuottaa kulttuurisen merkityksensä, ovat suoritettuja rituaaleja, ei voida nähdä olevan luonnollisia tai luonnottomia sukupuolisuuksia. Sukupuolen todellisuus ylläpidetyillä sosiaalisilla esityksillä luo käsitteitä feminiinisydestä ja maskuliinisuudesta, jotka tässä kontekstissa pitävät siis väistämättä sisällään sukupuolen performatiivisen luonteen. Täten se automaattisesti mahdollistaa moninaisten sukupuoli-identiteettien olemassaolon ja kehittymisen heteronormatiivisen käsitettävyyden kehikon ulkopuolella. (Butler 2006, 235-236.)

Kun siis ymmärrämme sukupuoleen liittyvät normit ja käsitykset pitkälti sopimuksenvaraisina asioina yhteiskunnassa, ei luonnollinen vaihtelu enää näyttäydä niinkään poikkeavuutena. Kohtaamastaan kritiikistä huolimatta tiedon sosiaalisen rakentumisen käsite ja on nähty erityisen vapauttavana etenkin sukupuolinormien suhteen, ja se on ollut tärkeä vaikutte feministeille ja queer-teoreetikoille (Hacking 2009, 14-15).

4 SOSIONOMI INKLUUSION EDISTÄJÄNÄ

“Queer thought and the new sexuality research are especially challenging, as everything is open to question and interpretation. Also, within this paradigm shift the social work educator will not only be challenging what is believed “out there” about other people, but also challenging how social work students think about and define their own gender, identity, sexuality and desire. This seems immanently more threatening.” (McPhail 2004, 19).

Kuten aiemmin on todettu, sukupuoli on moninainen käsite, eikä aina yksinkertaisesti rajattavissa. Ei-binäärinen tai ”perinteisestä” näkemyksestämme poikkeava sukupuoli, sukupuoli-identiteetti tai sukupuolen ilmaisu voi johtaa ulkopuolisuuden kokemuksiin, marginalisointiin ja jopa suoranaiseen syrjintään yhteiskunnassamme, ja siten myös sosiaali- ja terveystalveissa. Syrjinnän ja epäasiallisen kohtelun pelko voi johtaa lamaantumiseen ja palveluiden käyttämisen välttelemiseen. (Jämsä, 2008. 96) Raunio on avatessaan sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentian eettisiä ohjeita sosiaalialan ammatilliseen työhön tuonut esiin nimenomaan asiakkaan oikeuden tulla kohdaksi kokonaisvaltaisesti ja työntekijän velvollisuuden ehkäistä syrjintää sekä tunnustaa erilaisuutta. (Raunio 2009, 93-94.)

Talentian vuoden 2013 etiikkaoppaassa asiakaslähtöisyyttä täsmennetään vielä seuraavasti; ”Asiakkaan omiin tietoihin pyritään luottamaan ja ennen kaikkea häntä pyritään kuulemaan haastavissakin tilanteissa. Tässä on koko sosiaalialan työn ydin. Kuunteleminen ja kuuleminen (siltoin kun kukaan muu ei kuule) merkitsee ihmisen aitoa hyväksymistä. Tämä kuulluksi tuleminen tarkoittaa asiakkaan elämän jäsentämistä yhdessä hänen kanssaan eikä aina edes neuvojen ja ohjauksen antamista.” (Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia ry 2013, 15.)

Sosiaalityön yhteiskuntakriittinen perspektiivi tarjoaa näkökulman, jossa yksilön kohtaamat haasteet voidaan nähdä laajemmassa mittakaavassa aiheutuvan yhteiskunnasta alistavana ja syrjivänä rakenteena. Täten sosiaalityö toimisi pi-

kemminkin epäoikeudenmukaisuutta kohdanneiden tukena kyseisten instituutioiden muuttamisessa. Näiden epäoikeudenmukaisten rakenteiden ja mallien katsotaan kohdistuvan etenkin marginaalisten ja marginalisoitujen ryhmien edustajiin, jolloin sosiaalialan työntekijän oletetaan kykenevän analysoimaan näitä rakenteita sekä myös refleктоimaan omaa työtötään ja ylläpitämään mahdollisimman dialogista asiakassuhdetta (Raunio 2009, 191-192).

3.1. Sosiaalityön määritelmä

IFSW (International Federation of Social Workers) on hyväksynyt vuonna 2014 sosiaalityön kansainvälisen määritelmän, jossa todetaan seuraavasti:

“Social work is a practice-based profession and an academic discipline that promotes social change and development, social cohesion, and the empowerment and liberation of people. Principles of social justice, human rights, collective responsibility and respect for diversities are central to social work. Underpinned by theories of social work, social sciences, humanities and indigenous knowledge, social work engages people and structures to address life challenges and enhance wellbeing” (International Federation of Social Workers, 2016).

Yksilön voimaantuminen (empowerment) aktiiviseksi toimijaksi omassa elämässään ja yhteiskunnassa ihmisoikeuksien ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden viitekehysessä näyttäytyy siis keskeisenä sosiaalityön kantavana ajatuksena.

Sosiaalialan ammattilaiselle syrjinnästä kieltäytyminen ja tasavertaisen kohtelun edistäminen ei merkitse vain yhteiskunnallisella tasolla tapahtuvaa vaikuttamista, vaan konkretisoituu käytännön asiakastyössä. Velvollisuus syrjinnän estämiseen näkyy jokaisen asiakkaan oikeudessa tulla kohdatuksi tasavertaisena (Raunio 2009, 98), siis oikeutettuna itsemäärättelyyn ja itsemääräämiseen. Suomessa laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta (812/2000) takaa asiakkaalle itsemääräämisoikeuden, joka sukupuolivähemmistöjen tapauksessa tarkoit-

taa myös vapauttaa ilmaista ja elää sukupuoltaan todeksi omaksi kokemallaan tavalla tulematta syrjityksi tai kohdelluksi epäasiallisesti.

3.2. Sosionomin kompetenssit ja ammatillinen osaaminen

Sukupuoleltaan moninaisten henkilöiden asemaa ja oikeuksia suhteessa sosiaali- ja terveysalaan on tutkittu Suomessa jo 90-luvun alussa. Silloisen sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen raportissa Merja Rastas totesi, että tuolloin valmisteilla ollut laki sukupuolen "vaihtamisesta" oli yksi askel kohti sukupuoleltaan moninaisten ihmisten tasavertaisessa kohtelussa, mutta ilman toimivaa palvelujärjestelmää (myös ei-binääristen henkilöiden näkökulmasta) se ei riitä (Rastas 1992, 85).

Sosionomilla sosiaalialan ammattilaisena kuuluu olla valmiudet kohdata työssään sekä sukupuoleltaan että seksuaaliselta suuntautumiseltaan moninaisia asiakkaita. Suomalaisessa yhteiskunnassa sosiaali- ja terveyspalvelut koskettavat yleensä kaikkia kansalaisia ainakin jossakin elämänvaiheessa, ja todennäköisesti jokainen sosiaalialan työntekijä joskus kohtaa työssään sukupuoleltaan ja/tai seksuaaliselta suuntautumiseltaan moninaisen asiakkaan tai hänen läheisensä vaikka ei sitä välttämättä tietäisi.

Turun Ammattikorkeakoulun sosiaalialan koulutusohjelman sosionomien opetussuunnitelmaan määritellyt kompetenssit kertovat osuvasti sosionomilta edellytettävistä valmiuksista myös sukupuolen moninaisuuden kohtaamiseen liittyen. Lukuvuoden 2014-2015 opetussuunnitelmassa kuvataan opinnoissa kehitettävää osaamista sosionomin kompetenssien kautta. Eettiseen osaamiseen liittyvä yksilön ainutkertaisuuden kunnioittaminen sekä kriittisen ja osallistavan yhteiskuntaosaamisen osana yksilön ja yhteiskunnan välinen suhde, osallisuus, sosiaaliset ongelmat ja marginalisaation ehkäiseminen (Turun Ammattikorkeakoulu, 2014) sitovat sosionomin ammatillisuuden tiiviisti erilaisten vähemmistöryhmien ja yksilöiden oikeuksien kunnioittamiseen ja edistämiseen.

Sosiaalityön ammattilainen on siis velvollinen edistämään marginalisoitujen ryhmien osallisuutta yhteiskunnassa ja ehkäisemään syrjintää. Tärkeää on huomata myös medikalisaation alistava vaikutus. Sukupuolinormeista poikkeamista on usein tutkittu ja käsitelty ulkoapäin patologisena tilana, mikä helposti kategorisoi henkilön jollakin tavalla sairaaksi tai ainakin passiiviseksi diagnosoinnin kohteeksi asiakkaan oman narratiivin kustannuksella. (Markman 2011.)

Sukupuolivähemmistöt ovat usein alttiita omaksumaan tavanomaista helpommin haitallisia selviytymiskeinoja marginalisoivassa ja syrjivässä ympäristössä ja monet voivat kärsiä esimerkiksi huonosta itsetunnosta ja masennuksesta. Yhdysvalloissa useat transnuoret joutuvat jättämään kotinsa selvitäkseen tai vanhemmat heittävät heidät kadulle. Kodittomina ja vailla tukiverkostoja he turvautuvat helposti prostituutioon ainoana mahdollisuutena saada ruokaa, rahaa ja suojaa. Sukupuoli-identiteetin ja syntymässä määritellyn sukupuolen välinen ristiriita voi johtaa itsetuhoisuuteen tai esimerkiksi hormonivalmisteiden hankkimiseen katukaupasta. Huomattavaa on, että tällaisten käyttäytymismallien katsotaan aivan liian usein olevan itse ongelma, vaikka ulkoiset tekijät kuten hylkääminen ja väkivalta ikätovereiden ja perheen taholta, vihamielinen koulu- tai työympäristö, tuen ja roolimallien puute sekä paine mukautua itsestä vääriiltä tuntuviin sukupuolinormeihin ovat aiheuttajina niiden taustalla. (Burdge 2007, 245.)

Reflektiosta ja reflektiivisyydestä puhutaan paljon sosionomin tärkeänä työkaluna ja ammattitaidon välineenä. Usein tämä rajoittuu kuitenkin vain työntekijän omaan itsereflektioon, pohdintaan omista ratkaisuksistaan. Oman työn arvioiminen on toki tärkeä osa ammatillista toimintaa, mutta reflektiosta puhuttaessa kuuluisi muistaa myös sen ulottuvuus toiminnan perusteiden kriittisenä arvioimisena. Työssä saavutettu niin sanottu hiljainen tieto ja kokemus voivat olla myös reflektion kohteena, jolloin sitä pystytään käsitteellistämään uskottavaksi sosiaalityön ammatillisuudeksi. Reflektiivisyys voidaan ymmärtää myös kyvyksi kyseenalaistaa toiminnan perustana olevan teorian tiedon ja työmenetelmien taustalla olevat yhteiskunnallisen vallankäytön muodot, jotka vaikuttavat työmme

sisältöön ja tavoitteisiin sekä lopulta siihen, miten ja millaisina asiakkaamme kohtaamme. (Raunio 2009, 155-157.) Sosiaalityö ei suinkaan tapahdu yhteiskunnallisessa tyhjiössä, jossa työntekijä olisi neutraalina ammattilaisena vapaa arvolutuneesta politiikasta. Etenkin moninaisuutta ja vähemmistöjä kohdatessaan työntekijän on hyvä pystyä analysoimaan sitä, millaisilla ja kenen ehdoilla työtä tehdään.

Reflektio ymmärretään yleensä työntekijän henkilökohtaiseksi pohdinnaksi. Se voidaan kuitenkin laajentaa käsittämään tiedon muodostuminen vuorovaikutteisena prosessina, jossa työntekijä itse ei enää olekaan tiedon keskuksena ja auktoriteettina. Tämä voidaan nähdä tasavertaisen dialogin suurempana roolina ja asiantuntijan ja asiakkaan välisen hierarkian kaventumisena sosiaalityössä, jossa asiakaslähtöisyys todella tarkoittaa asiakkaan itsemääräämistä ja omaa asiantuntijuutta elämäänsä kohtaan. Tällöin asiantuntijuus ei olisikaan ammattihenkilöstön staattinen tila, vaan jatkuvasti vuoropuhelussa muokkautuvaa (konstruktivistista) reflektiivisyyttä ja vuorovaikutusta. (Raunio 2009, 164-165.)

3.3. Sukupuoleltaan moninaisen asiakkaan kohtaaminen

Kuten aiemmin on käynyt ilmi, sosiaalialan ammattilainen voi siis olla avainasemassa yksilön voimaantumisen aktiiviseksi toimijaksi sekä omassa elämässään että yhteiskunnassa. Toisaalta lyhyet ja yksittäisetkin kohtaamiset voivat olla merkityksellisiä asiakkaalle, joka ehkä epäilee tulevana kohdatuksi epäasiallisesti. Sukupuoleltaan moninaisten asiakkaiden kohdalla tämä usein liittyy itsemääräämis- ja itsemäärittelyoikeuteen ja etenkin nähdyksi ja kohdatuksi tulemiseen oman identiteetin vähättelyn tai ohittamisen sijaan. Tärkeää onkin, että työntekijällä on tällaisissa tilanteissa valmiuksia kohdata asiakas tasavertaisena ja arvokkaana sellaisena kuin tämä on. Näillä perusteilla sosiaalialan ammattilaisen kuuluisi kyetä haastamaan yhteiskuntamme binääristä ja stereotyyppistä sukupuolikäsitystä marginalisoitumisen estämiseksi (Burdge, 2007) ja yksilöiden ainutlaatuisen arvokkuuden tunnistamiseksi oman elämänsä asiantuntijoina.

Vaikka nykytiedon valossa pystymme oppimaan paljon sukupuolen kirjosta ja ymmärtämään vähemmistöryhmän edustajan arvokkaana yksilönä, aiheuttaa ”normeista poikkeavuus” usein hämmennystä sosiaalialan ammattilaisissa. Sosiaalipalveluissa asiakas tulisi kuitenkin aina kohdata ensisijaisesti yksilönä, persoonana omassa senhetkisessä elämäntilanteessaan (Vilkkä 2010, 86).

Sosiaalialalle kehitettyjä hyviä työkäytäntöjä sukupuolen moninaisuuden kohtaamiseen on nykyisin mahdollista löytää myös suomeksi. Esimerkiksi Juha Jämsä kertoo osuvasti ennakkoluulojen ja oletusten torjumisesta sosiaali- ja terveysalan asiakkaan ammatillisen kohtaamisen lähtökohtana ja moninaisuuden olettamisen tuottamasta vapautuneesta avoimuudesta (Jämsä 2008, 22). Tällainen työote mahdollistaa avoimen kommunikaation asiakassuhteessa ilman pelkoa asiakkaan tahattomasta loukkaamisesta ja marginalisoinnista. Kun työntekijä ei ennakolta oleta tietävänsä asiakkaan identiteetistä mitään vaan avoimesti kysyy asiasta, mikäli se käsillä olevaan asiaan jollain tavalla liittyy, luottamuksellisen ja vaikuttavan asiakassuhteen rakentaminen on jo hyvällä pohjalla.

Työpaikoilla, oppilaitoksissa, yksiköissä ja laitoksissa voidaan yhdenvertaista kohtaamista edistää ja ylläpitää sosiaalisella esteettömyydellä. Sosiaalinen esteettömyys tarkoittaa sellaista ilmapiiriä, jossa jokaisella on mahdollisuus ja oikeus olla sellainen kuin on ja tulla siis kohdelluksi arvokkaana, omana itsenään. Luopumalla hetero- ja sukupuolinormatiivisista oletuksista sosiaalialan ammatillinen henkilöstö luo toimintaympäristöä, jossa oletetaan moninaisuutta. Sosiaaliseen esteettömyyteen kuuluvat esimerkiksi sellaiset lomakkeet ja käytännöt, jotka eivät tee yksilön kokemusta itsestään näkymättömäksi. Myös työntekijöiden tietoisuus ja valmius avoimuuteen sukupuolen moninaisuuteen liittyen on tärkeää, sillä vaikeneminen ja välttely vain kaapittavat ja kuormittavat yksilöitä jotka haluaisivat pystyä kertomaan itsestään ja elämästään itse turvallisesti kokemallaan tavalla. (Valtonen ja Hakola 2014, 30-31.)

Inklusiivisen eli sisällyttävän kielen omaksumisessa sukupuolen moninaisuudesta puhuttaessa ilmenee usein monia haasteita. Sukupuolen kirjon, yksilöiden moninaiset kokemukset ja erilaiset ilmaisutavat huomioonottavan puhutavan

löytäminen ja käyttäminen on monimutkainen ja poliittisesti latautunut projekti, jossa nykyinen termistö voi usein osoittautua rajoittuneeksi. Kieltä ja nimityksiä voidaankin käyttää yhtä hyvin keskustelun rajoittamiseen ja tukahduttamiseen kuin sen valaisemiseen. Sukupuolen moninaisuudesta puhuttaessa voidaan usein tahattomastikin loukata jotakuta. Termistö voi myös vanhentua ja jäädä pois käytöstä tällä nopeasti kehittyvällä kentällä. Keskustelua ei kuitenkaan voida käydä ilman kieltä. Sukupuolen moninaisuus (gender variance) tai einormatiivisuus itsessään voi olla ongelmallinen termi, sillä se mahdollisesti antaa oletuksen jostakin ”normaalista” ja siitä poikkeamisesta, binäärisestä mallista, jota vasten erilaisia muunnelmia täytyy peilata. (Lev 2004, 5-6.)

Inklusiivisen puhetavan käyttöä voi pohtia esimerkiksi asiakkaille esitettyjen kysymysten kautta. Kysytäänkö asiakkailta aina aviomiehestä tai –vaimosta ja oletetaanko hänen sukupuoli-identiteettinsä ulkoisen olemuksen perusteella? Tekevätkö työntekijät asiakkailleen selväksi, jokainen saa olla oma itsensä? Avoimen ja luottamuksellisen keskusteluilmapiirin luominen on tietysti tärkeää kaikkien asiakkaiden kohdalla, mutta joskus ammattilaisen on hyvä korostaa sitä. Sukupuoleltaan moninaisilla asiakkailla voi olla aiempia kielteisiä kokemuksia sosiaali- ja terveysalan henkilöstöstä, jolloin odotukset vaikuttavan tai edes asiallisen asiakassuhteen muodostumiselle voivat olla varsin matalalla.

Avoimilla kysymyksillä on usein helppo luoda hyväksyvää keskusteluilmapiiriä. Asiakkaalta voi tiedustella, haluaako hän keskustella tai tarvitseeko hän erityistä tukea johonkin asiaan liittyen, miten hän kuvailisi sukupuoli-identiteettiään tai perhesuhteitaan ja millä nimellä hän haluaa tulla kutsutuksi. Moninaisuutta olettamalla tehdään selväksi, että kaikesta mieltä askarruttavasta on lupa puhua eikä ketään kohdella valmiiden, normatiivisten oletusten perusteella. Yksilöiden sukupuoli-identiteetin ja sukupuolen ilmaisun tukeminen voidaan nähdä positiivisena erityiskohteluna, jota ei pidä sekoittaa suosimiseen, vaan jolla pyritään erityisen haavoittuvassa asemassa olevien asiakkaiden tukemiseen ja yhdenvertaisuuden edistämiseen. (Valtonen ja Hakola 2014, 23, 44-45.) Moninaisuutta olettamalla otetaan huomioon kaikenlaiset identiteetit ja harjoitetaan samalla asiakaslähtöistä työtappaa. Vähemmistöjen esiin tuominen ei ole keneltäkään

pois, vaan päinvastoin edistää yhdenvertaisuuden lisäksi jokaisen itsemääräämisoikeutta ja oikeutta omaan identiteettiinsä, oli se millainen tahansa.

5 ARVIOINTI JA JOHTOPÄÄTÖKSET

Tämän opinnäytetyön aihe voidaan mieltää ajankohtaiseksi yhteiskunnallisessa keskustelussa, jossa etenkin seksuaalivähemmistöjen oikeudet ja asema ovat olleet viime vuosina esillä varsinkin tasa-arvoisen avioliittolain hyväksymisen myötä. Sukupuolivähemmistöt ovat kuitenkin jääneet vähemmälle huomiolle, niin sanotusti marginaalin marginaaliin. Tästä syystä olenkin pyrkinyt osoittamaan mahdollisimman selvästi, miksi sosionomi syrjinnän ehkäisemisen ja osallistamisen ammattilaisena voi olla tärkeässä roolissa yhdenvertaisuuden toteutumisessa sosiaalialan kentällä ja yhteiskunnassa.

Opinnäytetyöprosessissa työ on muuttanut muotoaan moneen kertaan. Alun perin tarkoituksena oli tehdä tutkimus- tai kehittämistyö, mutta sekä olosuhteiden että oman orientaationi takia työstä muotoutui lopulta teoreettinen kokonaisuus. Teoreettisuuteen on vaikuttanut oman orientaationi lisäksi se yllättävän suuri asiallinen materiaalin määrä, jota sukupuolen moninaisuudesta on jo olemassa. Sekä spesifisti sosiaalityöhön kytkeytyvää että yleisluontoisempaa tietoa on saatavilla nykyisin myös suomeksi, ja tietysti vielä laajemmin muilla kielillä. Tästä syystä en ole kokenut mielekkääksi koostaa omaa opasta vaan tutkin mieluummin, miksi ylipäänsä sukupuolen moninaisuuden tunnustaminen ja tunnistaminen kytkeytyy niin tiivistä sosiaalityöhön. Teoreettista materiaalia tuottaessani olen pitänyt mielessä myös kehittämistyön ja yrittänyt tuoda esiin ja luoda sitä tiedollista viitekehystä, jolla perustella sukupuolen moninaisuuden huomioonottamista sosiaalityössä ja sosionomin ammattitaidon kehittämistä tältä osin.

Lähteistöstä olen pyrkinyt muodostamaan mahdollisimman monipuolisen mutta silti olennaiseen keskittyvän, tukeutuen sekä historiallisesti merkittävien uranuurtajien materiaaliin että uusimpaan tietoon suomalaisessa ja kansainvälisessä kontekstissa. Sukupuoleen liittyvää filosofiaa olen halunnut ottaa mukaan, koska kulttuurimme käsitykset sukupuolesta liittyvät varsin olennaisesti myös suhtautumiseemme normeista poikkeamiseen ja yksilön oikeuksiin ja sitä kautta harjoittamamme sosiaalityön suuntaviivoihin ja lähtökohtiin.

Vaikka sukupuolen moninaisuus sosiaalityön näkökulmasta voi ensin näyttäytyä varsin tuntemattomana ja tutkimattomana aiheena, on asiallista tietoa, tutkimuksia ja hyviä työkäytäntöjä Suomessakin jo kehitetty. Tässä opinnäytetyössä, niin suppea katsaus laajaan aiheeseen kuin se onkin, olen halunnut tuoda esiin sellaisia näkökulmia ja aiheita jotka voisivat toimia sosiaalialan ammattilaiselle sekä perustietoina että toivottavasti kimmokkeina tutustua aiheeseen syvemmin etenkin oman työotteen ja kriittisen yhteiskunta-analyysin kannalta.

Opinnäytetyöni teoreettisuudesta huolimatta olen pyrkinyt sitomaan sitä mahdollisimman hyvin työelämään ja käytännön asiakaslähtöisyyteen. Teoriaan ja tutkimukseen pohjautuva ymmärrys on kuitenkin välttämätöntä työkäytäntöjemme ja asenteidemme kehittämisessä entistä parempaan asiakkaiden kohtaamiseen ja yhdenvertaisuuden edistämiseen. Eettisesti kestävää sosiaalityötä ei voi harjoittaa ilman ammattieettistä pohdintaa ja tutkimustietoa, jolla perustella toimintaa.

Tässä opinnäytetyössä on perehdytty sukupuolen moninaisuuteen ja sosiaalityön lähtökohtiin erilaisuutta kunnioittavasta ja osallistavasta näkökulmasta. Yhdenvertaisuus ja inklusio asiakkaiden kohtaamisessa ei sosiaalialan ammattilaiselle kuitenkaan tarkoita ainoastaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä tai esimerkiksi etnisiä vähemmistöjä. Tärkeää olisi rakenteiden ja yhteiskunnan analysoimisessa pystyä ymmärtämään mahdollisesti syrjiviä käytäntöjä niin monitasoisesti ja laajasti, että erilaisten tekijöiden ja identiteettien kirjon limittyneisyyskin kyetään ymmärtämään.

”Diversity in the form of sexual orientation and gender expression is also accompanied by other areas of diversity including sex, race, ethnicity, class, and physical ability. GLBT youth live multicultural lives .In addition to navigating the dominant heterocentric culture as sexual minority persons, they must also navigate the other areas of their cultural lives, such as ethnicity and class, within the overlapping context of their status as GLBT persons.” (Morrow 2004, 93-94.)

Syrjiviä ja marginalisoivia rakenteita ja käytäntöjä olisi mielekästä tutkia enemmänkin intersektionaalisesta näkökulmasta; miten esimerkiksi etninen tausta,

sosioekonominen luokka ja terveys vaikuttavat sukupuoleltaan moninaisten ihmisten elämään ja osallisuuteen usean tekijän aiheuttaessa toiseuden kokemuksia ja mahdollisesti syrjintää yhteiskunnassa.

Sosionomikoulutukseen kuuluu opetussuunnitelmien mukaan ymmärrys ja kyky tarkastella kriittisesti yhteiskunnan ja palvelujärjestelmän rakenteita esimerkiksi mahdollisesti syrjivien rakenteiden ja käytäntöjen varalta. Sukupuolen moninaisuuden kohtaamista tarkasteltaessa ilmenevien haasteiden myötä sopii kuitenkin pohtia, onnistutaanko tässä tavoitteessa. Käytännön asiakastyössä työntekijä on tietysti pitkälti sidottu vallitseviin käytänteisiin, ja etenkin omaa työtä määrittävien rakenteiden ja yhteiskunnallisten olosuhteiden kriittinen tarkastelu voi varmasti tuntua haasteelliselta. Omaan koulutukseen periaatteessa kuuluvan yhteiskuntakriittisen analysoinnin valmiudetkaan eivät välttämättä tunnu riittävil­lä työkaluilta. Olisikin tärkeää muistaa jatkuvan reflektion merkitys omassa työssä ja siihen liittyvässä vallankäytössä. Ketä varten ja kenen ehdoilla tätä työtä oikeastaan teemme ja kuinka pitkälle olemme valmiita tunnustamaan asiakkaan oman kokemuksen merkityksen suhteessa vallitseviin normeihin? Ammatillisena henkilöstönäkin olemme vallitsevien kulttuuristen olosuhteiden muokkaamia omalla tavallamme, ja omien näkemystemme ja mahdollisten ennakkoluulojemme syiden ja vaikuttimien kriittinen tarkastelu ei ole helppo tehtävä.

Oppilaitosten, ammattijärjestöjen ja kansainvälisten organisaatioiden määrittelyissä esiintyvä velvoite yhdenvertaisuuden edistämisestä edellyttää työntekijältä jonkinlaisia perustietoja moninaisuudesta, mutta ennen kaikkea sellaista työtettä ja sellaisten käytäntöjen hallitsemista, jotka sosiaalipalveluiden kentällä ehkäisevät syrjintää ja edistävät jokaisen asiakkaan omana itsenään kuulluksi ja nähdyksi tulemistä. Kulttuurissamme sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyy edelleen tabuja ja ne voivat ammattilaisellekin tuntua helpommilta sivuuttaa. Usein törmää myös ajatukseen siitä, etteivät esimerkiksi sukupuoli-identiteettiin liittyvät asiat ole niin tärkeitä tai kosketa tarpeeksi suurta ryhmää, että niihin voitaisiin kiinnittää huomiota. Tietysti käytännön asiakastyössä tiukat resurssit usein pakottavat työntekijöitä priorisoimaan. Inklusion edistäminen sekä yksit-

täisen asiakkaan kohtaamisessa että laajemminkin mittakaavassa on kuitenkin ennen kaikkea asenne ja työote, jonka kehittäminen on tärkeä osa jokaisen sosiaalialan ammattilaisen ammattitaitoa.

Edistääksemme moninaisuusnäkökulman huomioonottamista sosiaalialalla tätä aihetta tulisi käsitellä paremmin jo opiskeluvaiheessa alan oppilaitoksissa. Todennäköistä toki on, ettei koulutuksen tarjoajilla itselläänkään välttämättä ole vielä tietotaitoa perehdyttää opiskelijoita etenkin sukupuolivähemmistöjen kohtaamiseen.

Suomessa Seta ry ja Transtukipiste tuottavat laadukasta materiaalia, tutkimuksia ja koulutusta seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä sekä yleisesti että sosiaali- ja terveysalan ammattilaisille suunnatusti. Mielestäni tätä kolmannen sektorin voimavaraa tulisikin hyödyntää enemmän esimerkiksi opetuksessa. Seta ry:n ja Transtukipisteen tuottamia sosiaalialan oppaita, tutkimuksia, videoita ja kouluttajiaakin voitaisiin käyttää jo oppilaitoksissa tehokkaammin. Valmistamateriaalia olisi helppo käyttää opetuksessa, eikä opettajan itsensä tarvitse olla aiheen asiantuntija. Näin tulevat ammattilaiset oppisivat ymmärtämään moninaisuusnäkökulman perustavanlaatuisesti tulevaan työhönsä ja ammattietiikkaansa liittyvänä asiana ja ehkä heillä heräisi kiinnostus tutustua aiheeseen enemmänkin. Tärkeältä ei kuitenkaan vaikuta se, tietävätkö sosiaalialan työntekijät esimerkiksi millaisia monia sukupuoli-identiteettejä trans-käsitteen alle voi kuulua, vaan herääminen pohtimaan omaa työtötta ja asenteita, jotka sitä määrittävät. Ilman tätä reflektointia moninaisuutta oletettavaa työtötta on vaikea saavuttaa. Niinpä toivoisinkin, että oppilaitoksissa ja työpaikoilla hyödynnettäisiin paremmin kolmannella sektorilla jo valmiina olevaa laadukasta tietoa, kokemusta ja materiaalia.

Valitettavasti nämä resurssit jäävät usein sosiaalialan oppilaitoksissa ja työpaikoilla hyödyntämättä, koska etenkin sukupuolivähemmistöjen asioita ei välttämättä osata nähdä omaan työhön liittyviksi tai olennaisiksi. Tästä syystä olenkin opinnäytetyöni puitteissa kiinnittänyt huomioni niihin seikkoihin, jotka sitovat sukupuolivähemmistöjen huomioimisen tiiviisti sosiaalityöhön lähtökohtiin. Tämän opinnäytetyön tarkoituksena ei ole olla opas tai kattava esitys kaikesta su-

kupuolen moninaisuuteen liittyvästä tiedosta. Mikäli tällä kirjallisuuskatsauksella on mahdollista herättää kiinnostusta ja perustella sukupuolen moninaisuuden huomioonottavan työtteen kehittämis- ja koulutustarvetta, on opinnäytetyöni saavuttanut tavoitteensa.

LÄHTEET

Beam, C. 2008. *Transparent: love, family, and living the T with transgender teenagers*. Orlando, FL: Harcourt.

Burdge, B. 2007. *Bending Gender, Ending Gender: Theoretical Foundations for Social Work Practice with the Transgender Community*. Julkaisussa *Social Work* 52 (3): 243-250. NASW.

Butler, J. 2006. *Hankala sukupuoli*. Suom. Pulkkinen, T. & Rossi, L. Helsinki: Gaudeamus.

Hacking, I. 2009. *Mitä sosiaalinen konstruktionismi on?* Tampere: Vastapaino.

Jämsä, J. (toim.) 2008. *Sateenkaariperheet ja hyvinvointi*. Juva: PS-kustannus.

International Federation of Social Workers. 2016. *Global definition of social work*. Viitattu 30.04.2016.

www.ifsw.org > resources > policies

Johansson, K. 2007. Kirjallisuuskatsaukset – huomio systemaattiseen kirjallisuuskatsaukseen. Teoksessa Johansson, K., Axelin, A., Stolt, M., & Ääri, R. (toim.) *Systemaattinen kirjallisuuskatsaus ja sen tekeminen*. Turku: Digipaino.

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta 22.9.2000/812. Viitattu 25.04.2016.

<http://www.finlex.fi> > Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista.

Markman, E. 2011. *Gender Identity Disorder, the Gender Binary, and Transgender Oppression: Implications for Ethical Social Work*, *Smith College Studies in Social Work*, 81:4, 314-327. New York: Routledge.

McPhail, B. 2004. *Questioning Gender and Sexuality Binaries: What Queer Theorists, Transgendered Individuals, and Sex Researchers Can Teach Social Work*. Julkaisussa *Journal of Gay & Lesbian Social Services*, Vol. 17(1). The Haworth Press, Inc.

Morrow, D. 2004. Social Work Practice With Gay, Lesbian, Bisexual, and Transgender Adolescents. Julkaisussa Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services.

Rastas, M. 1992. Oikeus oman identiteetin mukaiseen elämään? Sosiaali- ja terveyshallitus: raportteja 55. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Raunio, K. 2009. Olennainen sosiaalityössä. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.

Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia ry 2013. Arki, arvot, elämä ja etiikka – sosiaalialan ammattilaisen eettisen ohjeet. Helsinki: Talentian Ammattieettinen lautakunta.

Transtukipiste 2013. Viitattu 20.04.2016

www.transtukipiste.fi > Tietoa sukupuolesta

Transtukipiste 2013. Viitattu 20.04.2016

www.transtukipiste.fi > tietoa sukupuolesta > Hlbtqiq-sanasto

Transtukipiste 2013. Viitattu 20.04.2016.

www.transtukipiste.fi > tietoa sukupuolesta > sukupuolen korjaushoito Suomessa.

Turun Ammattikorkeakoulu. 2012. Sosiaalialan opetussuunnitelma 2012–2013. Viitattu 20.04.2016.

www.messi.turkuamk.fi > SoleOps > Opetussuunnitelmat.

Vilka, H. 2010. Sukupuolen ja seksuaalisuuden kohtaaminen. Juva: PS-kustannus.